

**EGYESÜLETÜNK
ÉS A
MAGYAR KÖNYVKERESKEDELEM**

**IRTA
WIESNER JAKAB**

KÜLÖNLENYOMAT
A „CORVINA” 1905. ÉVI 26., 27. ÉS 28. SZÁMÁBÓL
PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPEST

A «Corvina» 1905. évi 3. számában *Egy égető kérdés* cím alatt felvettem azt a kérdést, hogy miképpen volnának javíthatók a mostani, már-már tarthatatlanná lett könyvkereskedői állapotok és arra kértem a magyar könyvkereskedelem minden tényezőjét, hogy szóljanak hozzá a kérdéshez.

Ezt megelőzőleg Franke Pál egy emlékiratot nyújtott át a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének, a melyben vázolja a magyar szortiment bajait és orvoslást kér. Megkísérlem megadni a választ mindazoknak, a kiket a magyar könyvkereskedelem ügyei érdekelnek.

*

Azok a bajok, melyeket az emlékirat felsorol, nem új keletűek: körülbelül egyidejűek a magyar könyvkiadói üzlet föllendülésével. Azok az okok, melyek a magyar könyvkiadói üzletnek hatalmas impulzust adtak, hogy egy újabb alapon intenzívebben munkálkodhassék, a köztudat szerint visszavetették a magyar szortimentet, megakadályozták annak továbbfejlesztését. Mik voltak ezek az okok? Ugy-e bár a részletüzletnek és az antiquáriusnak nagyobb-nagyobb mértékben való térhódítása?

*

Végig olvasva az emlékiratot, annak minden során, sőt még a sorok között is ez a panasz vonni végig. Rá fogunk térni arra, mennyiben jogos, mennyiben indokolt ez a panasz s már előre is megjegyezzük, hogy elimináljuk az emlékiratból azokat a pontokat, melyek fejtegetéseink keretébe egyáltalán nem tartoznak s beleillesztünk újabb momentumokat, melyeket a tárgy megvilágítására szükségesnek tartunk. Egyáltalában fejtegetéseinket nem a panaszokhoz kívánjuk alkalmazni, hanem megkíséréljük minden oldalról megvilágítani a magyar könyvkereskedelem mai helyzetét, az okokat, melyek a magyar könyvkereskedelmet részben fejlesztették, részben hátravetették, vagy épséggel megakadályozták továbbfejlődésében, hogy fejtegetéseinkből, a felállított képből levonjuk a konzekvenciákat a jövőre nézve. Az a nézetem, hogy nem lehet egyes részeket a mai magyar könyvkereskedelem egész komplexumából kiszakítani, hogy aztán ebből építsük fel tanulságainkat, hanem szükséges, feltétlenül szükségesnek tartom, hogy vizsgáljuk meg gyökeresen a mai állapotokat minden oldalról, figyeljük meg a könyvkereskedelem minden faktorának a működését s lehet, hogy munkáságunk eredményes lesz.

Letörni az antiquáriust vagy a részletüzletet nem lehet, de nem is volna célszerű s ezt a kiadónak nincs is hatalmában megtenni, – hiába hangoztatja ennek az ellenkezőjét a szortiment, – éppen úgy, a miként a kiadónak nincs módjában tisztán a szortiment érdekeit szem előtt tartani. De ha közeledni fogunk egymáshoz s becsületes érvekkel nem egymás ellen, hanem egymás mellett fogunk munkálkodni, talán megtaláljuk a módját, hogy egymáson a lehetőséghez képest segítsünk.

Ne higyjük, hogy a kiadó nem a legnagyobb örömmel támogatna minden olyan irányzatot, mely a szortiment javulását vonná maga után, de hogy harakirit végezzen önmagán, az sokkal több, mint a mennyit a kartársi összetartózkodóság révén is követelhetünk egymástól.

Az emlékirat egyik passzusa azt mondja, hogy: «Ellenszolgáltatásképen kimondja a Szövetség, hogy az antiquáriusok kiadásában megjelent irodalmi termékeket a tagok üzletükből kirekesztik, ezek árusításával egyáltalán nem foglalkoznak.» És ez az egyedüli ellenszolgáltatás is, a mit a szortiment ígér a kiadónak. De van-e ennek reális alapja? Bátran mondhatom, hogy nincs. Reális alapja csak tettnek volna és nem ígéretnek. Reális alapja csak annak az ellenszolgáltatásnak lehetne, ha a szortiment azt mondhatná, hogy feleslegessé fogjuk tenni a részletüzletet, az antiquáriátust, majd csinálunk, teremtünk mi helyet a kiadó termelésének.

De vajjon mondhatja-e ezt, vajjon elvállalhatja-e ilyen óriási felelősséget. És ha el is vállalná a felelősséget, *vajjon ki biztosítaná a kiadót, hogy a szortiment meg is felel ennek az elvállalt kötelezettségének?*

A szortiment folyton panasszal teli, hogy a kiadó dédelgeti az ódondászt, pedig abban az ígéretében, a melyben ellenszolgálatul igéri, hogy mellőzni fogja az antiquáriust, legjobban bizonyítja, *hogy az ódondással a szortiment is szívesen fog kezet, mihelyt ő annak hasznát látja*. Miért kívánja tehát éppen ennek az ellenkezőjét a kiadótól?

*

De menjünk vissza a multba, tekintsünk vissza azokra az időkre, mikor a könyvkereskedelemnek csak két igazán számbavehető faktora volt: a kiadó és a szortimenter; a termelő és az eladó. Olyan szívesen hivatkozunk erre a multra, pedig ez a mult távolról sem volt oly dicső. Igaz ugyan, hogy akkor még nem volt antiquárius, legalább a mai értelemben véve nem s nem volt részletüzlet sem, de nem is volt külön számla, meg 40–50% sem.

De vevő sem volt valami nagyon sok. Akkoriban csak könyv volt sok, nagyon sok, annyi, hogy a kiadó sok esztendei munkássága után el is tűnt a sok könyv között. Ugy-e bár, nem kell felemlítenem, hogy kik voltak ezek a szomorú véget ért kiadók? Csak azt jegyzem meg, hogy elsőrangú könyvkereskedők voltak, kik igazán jobb sorsot érdemeltek, a hibájuk jórészen az volt, *hogy tisztán a magyar szortimentre építhették a tevékenységüket*.

*

Ma a kiadó másként gondolkodik. Szakít a tradíciókkal, de cél tudatos és intenzív munkássággal igyekszik tért hódítani a könyvnek. Ő szóba áll az antiquáriussal, a részletüzlettel, egyáltalában szóba áll mindenkivel, a ki könyvet terjeszt. *A mult neki intő példa, s ő okul rajta*.

Ma szinte hihetetlen könyvtömegek mennek a közönség közé, s hogy a legnagyobb részét nem a szortimenter közvetíti, hát én azt hiszem, *hogy ezt nem lehet, de nem is szabad csak a kiadónak tulajdonítani*.

*

A mult év őszén egy nagyobb vidéki városban jártam, betértem egyik legkiválóbb magyar könyvkereskedőhöz és mit láttam? Levélpapírost, írószereket, nyomtatványokat, sőt még könyveket is. A kirakata természetesen szintén főleg papirokról beszélt, de – és ez a legjellemzőbb – egyik kirakata tele volt obszkurus értéktelen könyvgyártmányokkal s csak egy másik kirakatban találtam néhány becsületes könyvet is. Persze ő is szidta a kiadókat, hogy kapzsik, hogy erőszakosak, stb. stb. Hiszen méltóztatnak már ismerni azokat a bizonyos jelszavakat.

*

1903 novemberében Singer és Wolfner cég kiadta Ábrányi Emil költeményeit. A cég joggal büszke lehet erre a könyvecskéjére, mert szép, értékes irodalmi szempontból s okos, ambíciózus könyvkiadói szempontból, három koronaért még a nagy Németországban sem igen találnak ilyen könyvet modern, élő népszerű írótól. A kiadó cég körözüvényt küldött az összes könyvárusoknak. Ajánlott 7/6-ot 30%-kal. Ez körülbelül 40%-nak felel meg s 4, mondd négy rendeltetést kapott.

*

Hát mi gondol a tisztelt szortiment, erre építsen a kiadó? Vagy azt hiszi, összetett kezekkel nézte ezt a páratlan indolenciát? Más utat keresett magának a könyv terjesztésére s meg is találta az útját, – de akkor aztán nem méltányos, ha a szortiment a kiadót okozza a bajokért. A kockázat az övé, a befektetés az övé, a raktárban megszámlálhatatlan könyvtömeg, hát csak természetes, *ha ott keresi a piacot, a hol találja, ha nem akar belefuladni könyveibe, mint boldogtalan elődei*.

*

Voltak már önök, tisztelt szortimenter kartársaim, egy könyvkiadó raktárában? Érdeklődtek-e már az iránt, hogy mit fizet ki egy kiadó havonként a nyomdának, papirgyárnak, az írónak? Belenéztek-e már egyszer egy kiadó kalkulációs könyvébe, raktárkönyvébe? Van-e fogalmuk arról, hogy micsoda koczkázattal, micsoda emésztő munkássággal jár a kiadó működése? A saját érdekükben is kérem, érdeklődjenek egyszer s meg vagyok győződve, *hogy teljesen átalakul a kiadóról táplált véleményük.*

*

Egy levél került nemrégiben a kezembe egy vidéki kartársunktól, melyet egy kiadóhoz intézett, s a melyben azt írja: Ő kész az illető kiadó ujdonságaival behatóbban foglalkozni, ha ő neki bizományba 7/6-ot és 40%-ot ad. Már most ha figyelembe vesszük azt, hogy például a szerző 20%-át kapja a bolti árnak, akkor a kiadónak 29% maradna az előállításra, vagyis papirosra, nyomásra, terjesztési és kezelési költségekre, raktárbérre, kamatveszteségre stb.-re. És hol van még a koczkázat?

Vagyis nem kevesebb, mint 50%-ot kér azért, mert hat könyvet rendel bizományba. De még hagyján, ha minden ujdonságból lekötne s ha a lekötött mennyiség legalább 25 példány volna. De hat példány – én Istenem, hát erről még beszélni sem érdemes, nem pedig levelezni és alkudozni.

Nagyon természetes, hogy a kiadó megtagadta ezt a kérést s akkor az történt, hogy az illető czég 5 példányt rendelt bizományba.

Hát én azt hiszem, ezek után nem szükséges bővebben indokolnom, hogy a kiadó mért fordul aztán olyan faktorhoz, mely elfogadható feltételeket kér, vagy legalább is illő ellenszolgálatot teljesít, vagy ha a kiadó direkte magához a közönséghez fordul.

*

Ma a kiadó is egészen más viszonyok között él; ő is kényszerhelyzetben van s csak nagy erőfeszítéssel s állandó éberséggel tudja magát védelmezni ezer meg ezer baj ellen, – a folytonosan emelkedő verseny ellen és éppen ezért nem kicsinyli soha egyik eszközét sem a könyv terjesztőinek, legyen az az antiquarius, a részletüzlet vagy a szortiment. Számtalan bizonyítékot hozhatunk fel ennek az állításnak bizonyítására. Hogy már most ki és milyen módon, milyen sikerekkel boldogult, az már nem tartozik a kiadóhoz. Abban a pillanatban, a mikor ő egyformán nyújtja mindenkinek a boldogulás lehetőségét, a szortimentnek nem szabad és nem is méltányos azt kívánni, hogy minden áron a kiadó legyen az áldozat. *Olyan ok el nem képzelhető, amelynél fogva a szortimenter 6 könyv megrendelésénél 50%-ot kívánjon;* tessék végignézni a legelőkelőbb német vagy francia kiadókat, adnak-e valahol ilyen feltételek mellett új könyvet? Olyan szívesen szoktunk hivatkozni a régi erkölcsökre, hát méltóztassék visszanézni a múltba, akkor 13/12 25%-kal dominált, sokszor ingyenpéldány egyáltalán nem volt.

Igaz, hogy a régi kiadók ideálisták voltak, s csak aztán kereskedők; *a helyes azonban feltétlenül az, hogy első sorban legyünk reális kereskedők s csak azután ideálisták, még ha könyvekkel kereskedünk is – ha boldogulni akarunk.*

*

Teljesen tisztában vagyok azokkal a küzdelmekkel és áramlatokkal, melyek a magyar szortiment könyvkereskedelem vállára nehezedenek, tudom azt is, hogy a kiadók nem mindig emelkednek arra az álláspontra, arra a magaslatra, a hova őket részben a hivatásuk, részben pedig a gyengébb féllel szemben az erősebb félre parancsoló kötelesség helyezi.

A bajok keresésében, gyógyításában azonban nem szabad egyoldalúaknak lennünk, mert akkor előre megakadályozunk minden kibontakozást.

Fejtegetéseimben az a legfőbb törekvésem, hogy szemléltetővé tegyem a bajokat, melyek hol a szortimentert, hol a kiadót bénítják a törekvéseiben, hogy megvilágítsam a részletüzlet és antiquárium előnyeit a kiadóra és hátrányait a szortimentre nézve, mert csak ez vezethet ahhoz, hogy szemmel tarthassuk a négy fél jogos érdekeit és csak így lehet tanulságos reánk nézve ez a dolgozat. A fő pedig, hogy ne kívánjunk lehetetlen dolgokat egymástól és hogy figyelembe véve az ezerféle érdekeket, méltányoljuk ellenfelünk érdekeit is.

És most áttérek a részletkérdésekre. Megkísérlem első sorban néhány szóval vázolni a könyvkereskedelem két tényezőjének, a kiadónak és szortimenternek a hivatását és kötelességét a közönséggel, az irodalommal és magával a könyvkereskedelemmel szemben.

*

A kiadó a termelő; az ő helyzete a legsúlyosabb, mert a vagyona forog kockán. De a munkássága is a legértékesebb; úgyszólván tőle függ a könyvkereskedelem fejlődése. Az ő ötletességén, az ő tetterején múlik, hogy milyen irányban munkálkodjék a könyvkereskedelem. De ezzel működési köre még nincs kimerítve. Ha hivatását igazán betölti, teret is tud teremteni termelésének; sőt ez olyan kötelessége, mellyel nemcsak magának, nemcsak a könyvkereskedelemnek, hanem az irodalomnak és az íróknak is tartozik. Mit ér az ő egész termelése, ha az, mint holt tőke a raktárában hever?

*

A kiadónak a legerősebb támasza a szortimenter; mi tulajdonképpen az ő hivatása? Ugy-e bár az, hogy eladja a könyveket? Csakhogy ezt magasabb szempontból kell tekintenünk. Semmi esetre sem elég pl., hogy a szortimenter eladja a beérkező vevőnek a kért könyvet. Ehhez nem szükséges valami nagy tudomány, de igenis kötelessége, még pedig elsőrendű kötelessége, hogy tért hódítson, tért teremtsen a könyvnek, hogy bevigye oda a könyvet, a hol eddig mellőzték, hogy rászoktassa a közönséget a könyvvásárlásra, hogy megszerettesse vele a könyvet, hogy lelkesítse a közönséget az irodalom iránt, hogy fokozza az olvasókedvet, hogy divatossa, szükségessé tegye az irodalmat.

Az amerikai dollárkirály egyik levelében azt írja a fiához: *«A jó kereskedő olyan, mint a jó szakács, ott is föl tudja kelteni az étvágyat, a hol nincs.»*

*

És ha már most egybevetem ennek a két tényezőnek egymáshoz való viszonyát s különösen, ha hivatásszerű szeretettel és melegséggel nézem, bántó érzés vonul végig lelkemen. A helyett, hogy ez a két fél együttes törekvéssel küzdene azért a célért, a melyik a kiadónak éppen olyan szent kötelessége, mint a szortimenternek: harczba szállani a magyar könyvért, mennél több könyvet vinni a közönség közé – ennek éppen az ellenkezőjét látom. Elégedetlenség, örökös panasz mindkét oldalon; nem a könyv terjesztésében, nem a könyv szeretetében, nem hivatásunkhoz való ragaszkodásban versenyezzünk, hanem egymás ellen, mintha csak egymást akarnók letörni, elgázolni. És aztán nézem tovább a dolgokat. Mi okozza az erőknél ezt a szétválasztását, ezt a szétforgácsolását, mikor közös érdekeinknek természetes következménye az egymás mellett – egymásért való munkálkodás volna?

A válasz erre rendesen: *az ódondászat és a részletüzlet.*

*

Az ódondászat állandó szálkája a szortimentnek. Megvallom, én magam sem lelkesedem ezért az intézményért, legalább míg az abban a formában dolgozhatik, mint ma. Alapjában véve azonban az ódondászatnak épen úgy megvan a maga létjogosultsága, mint a szortimentnek, a baj csak ott van, hogy az ódondászat túllépte a maga hatáskörét, idegenbe tévedt, s gyakran nagy kárt okozva úgy a szortimentnek, mint a részletüzletnek. Végzetes azonban azt hinnünk, hogy a kiadónak használ az ódondászoknak ez a gátat nem ismerő munkássága. A kiadót épen úgy megkárosítja ez a verseny, mint a szortimentert. De ilyen kinövések mindenütt vannak, nincs a társadalomnak, az iparnak, a kereskedelemnek, – nem is szólva a diplomás pályákról, – sőt a tudománynak és művészetnek sem olyan ága, a hol ne munkálkodnának olyan kezek, a melyek mérhetetlen károkat okoznak nemcsak egyeseknek, hanem az illető intézményeknek is, a hová befészkeltek magukat.

A védekezés, sajnos, végtelenül nehéz, bármely téren is találkozunk velük, de bármilyen legyen is a védekezésnek a módja, arról sohasem lehet szó, hogy az egész intézményt eltöröljük. Nem szabadna például az ügyvédség intézményét eltörölni azért, mert vannak, a kik visszaélnék a diplomával. Az antiquariátust sem szabad letörnünk, mert vannak olyanok, a kik elfeledik, hogy alapjában véve ők is könyvkereskedők. Jól tudom, hogy az eltörlést senki sem kívánja, még ha lehetne is, de a mit kérünk, az csak az ódondászat eltörlésével volna elérhető.

Nem is szólva arról, hogy ez teljesen lehetetlen, valósággal bünt követne el, a ki csak megkísérlné mert az ezerféle visszaéléssel szemben a könyvkereskedelemnek egyetlen ága sem igen tesz olyan szolgálatot az irodalomnak, a tudománynak, mint az ódondászat. A könyv szeretetét, a könyv térfoglalását semmi sem fokozta annyira mint az ódondászat. *A ki egy ócska könyvet vásárol, az okvetlenül el is olvassa, a mit sajnos nem mindig mondhatunk a részlet-üzlet útján forgalomba került könyvekről.*

Nem szabad különben azt hinnünk, hogy ha az antiquariátus megszűnnék, a szortiment óriási fellendülést venne. Kétségkívül javulna a szortimenter helyzete valamivel, de távolról sem annyival, a mennyi kára volna belőle az irodalomnak, az irónak, a kiadónak, sőt magának a könyvkereskedelemnek is általános szempontokból nézve. Az ódondászat ereje éppen abban nyilvánul meg, hogy *leszállított áron juttatja* a könyvet a közönséghez és *ez az árleszállítás, még ha sokszor csak képzelt is, a, könyvvásárlásnak egy gazdag forrását nyitotta meg. Bevitte oda a könyvet, a hova az nem olcsósága, hanem kizárólag csak az árleszállítás révén jutott.*

*

Sok példát tudnék ezen állításom bebizonyítására felhozni, de csak néhányat említek meg. Petőfi költeményeiből az utóbbi néhány esztendőben, a mióta közkinccs s így az antiquáriusnak módja van a terjesztésére, bátran mondhatom, hogy épen az ő révén sokkal több példány fogyott el, mint Petőfi eltűnésétől vagyis 1849-től 1899-ig. Az adatok nincsenek kezemben, de ezt az állításomat támogatni fogják mindazok, a kik Petőfiből nagyobb mennyiséget nyomattak, vagy adtak el.

Itt vannak például az ifjúsági iratok. Mióta az antiquáriusoknak módjukban van azokat árusítani, az ifjúsági iratok kelendősége megtizsereződött. Hogy ők leszállított áron adják, az az ő dolguk, a hasznuk is kevesebb; hogy ez az árleszállítás a szortimentnek árt, azt ellensúlyozza a szükségletnek óriási emelkedése, a melynek jó részét az ódondászoknak köszönhetjük, de a melyből a szortiment is kiveszi a maga részét.

*

Bizonyos az, hogy a szortiment annyiban hátrányban volt az ódondással szemben, hogy ő az egyesületi alapszabályok értelmében leszállított áron nem adhatott könyveket, holott éppen a leszállított árnak köszönhető a szükséglet emelkedése. De hát miért nem szervezkedett a

szortiment az alapszabályok megváltoztatására, miért várta, míg az antiquárius ezt a teret egészen magának foglalja le? De itt is az a sajnálatos indolencia, mely mindig egyik jellemvonása volt a szortimentnek – csak panaszkodni tudunk, de sohasem állottunk elő elfogadható propozíciókkal. Szerény nézetem szerint *nem áll az, hogy az egyesület tehetetlen volna, ha tagjaiban igazi könyvkereskedő vér pezsegne, melynek egyik legfontosabb rugója a könyv szeretetének, a könyv eszméjének a terjesztése*. Panaszokkal, jajgatással azonban semmit sem lehet elérni.

*

De itt álljunk meg egy kissé. Szóba hoztam az ifjúsági iratokat és gyermekkönyveket; azt mondtam, hogy ezt a teret nagymértékben az ódondászat foglalta le. A kiadó a szortiment nembánomságával szemben tehetetlenül állt; már-már annak tette ki magát, hogy bécsi és budapesti ódondászok kezébe kerül az egész ifjúsági és gyermekirodalom. Választania kellett, hogy csak az eladást, vagy pedig az eladást és termelést az antiquáriusra bízza. Természetesen az előbbi választotta. Ez logikai következménye a tényeknek és nem a kiadó kapzsisága, erőszakossága. Ne méltóztassék azt hinni, hogy a kiadó nem szívesebben adná el most is, mint a régi időkben 25%-kal és 13/12 az ifjúsági könyveit és hogy nem szívesebben termelne kizárólag a szortimentnek. És ne méltóztassék azt hinni, hogy a szortiment nem szívesen vásárolta volna a Deubler és más hasonló bécsi vagy szükség esetén berlini cégek kiadásait, s hogy nem szívesen fogott volna kezét a budapesti ódondászokkal, ha ők nagyobb rabattal szállítottak volna, mint a magyar kiadók, *a kik szolid és első sorban irodalmi alapon állva, nem versenyezhettek volna a gyárilag létesített könyvekkel*.

Hogy ez teljesen így van, bizonyítják a magyar szövegű képeskönyvek; itt már nemcsak bécsi, hanem berlini és nürnbergi gyártmányokkal is kellett küzdeni és ezekkel nem tudott versenyezni. A szortiment nem törődött azzal, hogy micsoda buta és ostoba szöveget illesztett a német gyáros az ő magyar szövegű képeskönyveibe; a magyar szortiment, sajnos, terjesztette ezeket csak azért, mert nagyobb rabattot kapott. Ennek az eredménye, hogy magyar kiadó ma már nem is ad ki képeskönyvet.

És mert a kiadó soha sem támaszkodhatott a szortimentre, mert a szortiment soha sem volt szolidáris a kiadóval, mert sohasem tudta megérteni a kiadó hivatását, mert sohasem igyekezett behatolni a hivatásos kiadó működésébe, szinte belekergette őt az antiquárius karjaiba.

A kiadó kényszerülve volt adni ifjúsági iratokat az antiquáriusnak, mert ha nem adott volna, ők maguk is termeltek volna, amint hogy meg is kezdték ez irányú működésüket – *és pedig tudvalevőleg a szortimenter segítségével*.

A kiadó nem átalította igénybe venni az antiquáriust, nemcsak azért, mert ezt célszerűségi okok is kívánták, hanem főleg azért, *mert ez volt az egyetlen módja, hogy védekezhessék ellene*.

*

Egyébként nem áll az, hogy a kiadók mindent adnak az antiquáriusnak, itt vannak először is az iskolakönyvek, a melyeket még készpénzért sem szállítanak neki. Sőt új tagok felvételénél, a mennyiben a folyamodó ódon könyvekkel is kereskedik, a választmány egyenesen kiköti, hogy ódon iskolakönyveket sem vennie, sem eladnia nem szabad.

Szabadjon itt egy megjegyzést közbeszúrnom. Vidéken nem tudom, így van-e, de Budapesten, sajnos, előfordul s előfordul majd bizonyára a jövőben is, hogy az ódondászoknak mégis van új iskolakönyvük. Neveket nem említek, *de bizonyos az, hogy ezeknek az antiquáriusoknak szortimenter szállította a könyveket. Az a szortimenter, a ki nem akarja megérteni, hogy miért is szállít a kiadó az antiquáriusnak*.

Újabb szépirodalmi munkákat, összmunkákat sem szállít, – legalább a megjelenés első évében, vagy fél évében – a kiadó. A mi azt bizonyítja, hogy legalább ott igyekeznek megakadályozni az ár leszállítását, a hol erre a verseny nem kényszeríti. És hogy ennek dacára az ódondásznál minden új könyv is megkapható sokszor leszállított áron, ez onnan van, mert a részletüzlet óriási könyvtömegeket emészt meg, ebből sok megy az ódondásokhoz, aztán meg a könyvszükséglet is folyton *nagyobbodik s mennél nagyobb a könyvfogyasztás, annál több könyv kerül az antiquáriushoz*. Aztán meg ne feledjük, hogy az ódondászat maga is nagyon sokat termel s ha termelésének legnagyobb része nem is felel meg a szorosabb értelemben vett irodalom követelményeinek, termelése minden esetre óriási mértékben szaporítja a könyvet. Ennek sem vethet gátat a kiadó, *bármennyire üdvös volna ez magára az ódondászra nézve is, s a szortiment, sajnos, igen gyakran a leghűségesebb terjesztője az antiquárius termelésének*.

*

Sűrűn hallok a panaszt a könyvárús részéről, hogy a könyvek nagyon drágák, hogy a nagyobb rabattok arra kényszerítik a kiadót, hogy emelje a könyvek bolti árát. Szó sincs róla, a túl magas engedmények, melyeket a részletüzlet és az ódondászat természete megkövetel, a kiadót is sarkalták bizonyos rendszabályokra. De tévedés azt hinni, hogy ők a bolti árak emelésével vélték megtalálni az egyensúlyt, illetve, hogy magasabb bolti árral vélték magukat rekompenzálni a szokatlan nagy engedményekért. És ha elő is fordul imitt-amott ilyen eset, általánosságban ezt semmi esetre sem mondhatjuk. Száz meg száz példát tudnék felhozni az ellenkezőnek a bizonyítására, ezt azonban máskorra hagyom, mert nem akarom tanulmányomat ilyen részletkérdésekkel eredeti céljától elterelni. Itt csak azt jegyzem meg, hogy *az egyensúlyt helyrebillenti a jóval nagyobb példányszámban való nyomtatás*. A részletüzlet és az ódondászat nagyobb kelendőséget biztosít, semmi akadálya nincs tehát a jóval nagyobb példányszámban való nyomtatásnak.

Az üzleti eredmény tudvalevőleg két módon fokozható: vagy kisebb forgalmat nagyobb haszonnal, vagy nagyobb forgalmat kisebb haszonnal. A kiadók az utóbbi alapra helyezkedtek s noha ennek bizonyítására elég volna felemlítenem azt, hogy a kiadók bizonyára csak azért választották ezt az alapot, mert ez inkább előmozdította törekvésüket, mégis felemlíttem azt is, hogy éppen a könyv olyan természetű árucikk, a mely a nagyobb példányszámban való nyomtatással eredményében szinte meghatványozódik.

Olyan könyv, mely csak 800 vagy 1000 példányban nyomtatódik, mint a régi időkben, lehetetlen, hogy jövedelmező legyen: nem produktív sem az irodalom, sem a közönség, sem a kiadó, de még a szortimenterre nézve sem. Mit ér a közönségnek, az irodalomnak, még ha a legjobb esetet vesszük is, hogy az az 1000 példány 1–2 év alatt elfogy s mit érhet ez a könyvkereskedelemnek?

De szó sem lehet róla, hogy az az 1000 példány egy év alatt elmenne. Ilyesmi csak egyszer fordul elő egy évtizedben. Magam, a ki a kiadóhivatalban dolgozom, jól tudom, hogy rendszeren 15–20 év alatt sem fogy el. S ha már most felvetem a kérdést: mikor nagyobb az eredmény, ha a kiadó 3000 példányt ad el öt év alatt, vagy 1000 példányt 15–20 év alatt? Akkor nincs más válasz, – legalább az előtt, a ki bánni tud a számokkal – mint hogy a 3000 példányos kiadást helyesli. Ha így a kiadó 40, esetleg 50%-ot ad, úgy ellenben csak 25%-ot, ezért bőven kárpótolja, hogy a tőkéje forog, ha kevesebbet is, de keres s nem sárgulnak meg kiadványai a raktárban. Hogy már most ki és milyen áron adja el ezt a 3000 könyvet, azzal nem sokat törődik sem az író, sem a közönség, sem az irodalom, a kiadónak pedig *nem szabad vele törődnie. Mert ha törődik vele, elveszíti a talajt lába alól*.

*

Az emlékiratnak 8. pontja azt mondja: a vidéki könyvkereskedelemre nézve végzetesen károsnak tartja, hogy a részletüzletek tulajdonképpen anyagukon és keretükön kívül eső kisebb művek terjesztését is üzletkörükbe vonták. Sok ebben az igazság, de ismét olyan tény előtt állunk, melyet maga a részletüzlet is kerülni szeretne. Hiszen neki is teher és szívesen nyújtana segédkezet, hogy ezt elkerülje, ha másért nem, a maga érdekében is. Hiszen csak nem képzelet senki, hogy szívesen szállít a részletüzlet egy-két koronás könyvet számlára. De hogyan védekezzék ez ellen? Ha a vevő, a kinek valahol számlája van, teljes joggal megkívánhatja, hogy könyvszükségletét teljesen fedezhesse ott, ahol számlája van; az illető cég semmiesetre sem írhatja neki, hogy nem adhatja. Mert bármilyen módon magyarázná is meg, tiz eset közül kilencz bizalmatlanságnak venné s a cég elveszítene esetleg egy jó vevőt. De feltéve, hogy az illető cég megkoczkáztatná a vevőt, akkor sem lendítene sokat a szortimenteren, mert bizonyos az is hogyha a rendelő nem kaphatná meg a könyvet az ő folyószámlájára, 10 közül 9 esetben az illető egyáltalán nem venné meg. Tévedés azt hinni, hogy a részletüzletek azért veszik be jegyzékeikbe az egyes kisebb műveket, hogy ezzel új vevőket szerezzenek, de beteszik azért, hogy nagyobb vevőiket ezzel újabb könyvvásárlásra serkenték. Hiszen tudvalevő dolog, *hogy a részletüzletek jegyzékeiknek legnagyobb részét vevőiknek küldik szét.*

*

Állandó panasza a szortimenternek az is, hogy a kiadók a nagyobb szabású kiadványokat nem szállítják olyan feltétellel, hogy azzal a szortiment munkálkodhatnék; panaszozik azt is, hogy a kiadó előbb értesíti és előbb látja el a szükséges gyűjtőanyaggal a részletüzletet, mint a szortimentet. Bátran mondhatom, hogy ezek a panaszok részben téves felfogáson, részben pedig a viszonyok: a kiadó és részletüzlet közötti viszony nem ismerésén alapúlnak.

Nézzük közelebbről a dolgot; de mielőtt a kérdés meritumába bocsátkoznánk, meg kell jegyeznem, hogy a kiadóknak viszont állandóan az a panaszuk, hogy a szortiment a neki küldött nyomtatványait teljesen mellőzi és egyáltalán az érdeklődésnek olyan csekély fokát látja, hogy lassan-lassan beszünteti a körözhvények küldését. Szinte klasszikus példája a szortiment nemtörődömségének a következő eset. Nemrégiben jelent meg Berzeviczy Albert: Beszédék és Tanulmányok című kétkötetes munkája. A megjelenés előtt kellő időben tudatta a könyvkereskedelemmel a kiadó; a sajtó többször regisztrálta a munka megjelenését; amikor megjelent, szétküldte rendes szokás szerint bizományba. Megjelenés után több lap tárczát írt, de úgyszólván valamennyi – ha rövidebben is – megemlékezett a munkáról, a *Corvina* könyvészete is felemlítette s mindezek után a két kötet kibocsátásától két hétre egy pécsi könyvkereskedő kérő czédulája jutott el a kiadóhoz, a ki *nem tudva, hogy ki adta ki a két kötetet, a kiadót egy kérdőjellel jelezte.*

Hát bocsánatot kérek, ezzel a nemtörődömséggel a kiadónak számolnia kell s ennek méltóztassék első sorban tulajdonítani, ha a kiadó azután nem helyez nagyobb súlyt a szortimenterre. Méltóztassék csak elgondolni azt, hogy milyen összeget koczkáztat a kiadó, hogy milyen tőkét fektet vállalatába! Az ilyen példátlan indolenciának a következménye, hogy a kiadó más tényezőkhöz fordul támogatás végett, ha ott keresi segítő-társait, a hol meg tudják becsülni az ő munkásságát, az ő tevékenységét.

Azt mondja például a felirat egyik pontjában (1904 május 22. 3. pont): «Ujonnan megjelenendő irodalmi termékekre a kiadó hirdetés, körlevél vagy utaztatás sem maga, sem részletüzlet útján előfizetőket nem gyűjthet mindaddig, míg a kiadvány megjelenéséről szerzett értesülés alapján az összes könyvkereskedelem is abba a helyzetbe nem jött, hogy a kiadóval egyidejűleg hasonló tevékenységet fejthessen ki». Nagyon helyes kérelem, *de hogyan értesítse vajjon a kiadó a szortimentet egy-egy megjelenendő kiadványáról, mikor még a megjelent munkáról sem vesz tudomást?*

Ezek a tények már magukban véve is felmenthetnék a kiadót minden értesítés küldésétől, de azért tévedés azt mondani, hogy főleg nagyobb vállalatokról nem küld minden irányban kimerítő tájékoztatást. De ha nem küldene is, van elég módja, hogy minden kartársunk idejében tudomást szerezzen valamely vállalat létesítéséről, hiszen a kiadó már hónapokkal előbb publikálja a lapokban s az a szortimenter, a ki igazán érdeklődik, az meg fogja találni az eszközt és módot, hogy a kiadóval szerződhessek. Csak két újabban felmerült konkrét esetre hivatkozom. Az egyik a Műveltség könyvtára. Már 8–10 hónappal a megjelenés előtt tudott, vagy legalább kellett tudnia minden könyvárusnak a vállalat megindításáról, sőt e sorok írója, a ki nagy szimpátiával látta a hatalmas mű megindítását, a *Corviná*-ban külön cikkben felhívta a magyar könyvkereskedelem és első sorban a szortiment figyelmét. Még azt is indokolta, mért tartja különösen alkalmasnak a *Műveltség könyvtárát* a szortiment által való terjesztésre. Nem tudom, hogy ért-e el tényleg eredményeket a magyar szortiment, de az bizonyos, hogy módja volt kellő időben információt szerezni.

Konkrét eset a *Vidám könyvek* is. A kiadó kellő időben küldött körlevelet, a részletüzletek egyszerre kaptak gyűjtőanyagot, nyomtatványokat a szortimenttel s ennek bizonyosságára azt hiszem elég annyit mondanom, hogy néhány vidéki cég – persze, a ki dolgozott – el is ért szép eredményt. És jól tudom, hogy a Révai Testvérek s a Franklin-Wodianer cég sem mulasztja el sohasem, hogy kellő időben tájékoztassa kartársainkat megjelenendő ujdonságaikról.

A mi pedig azt illeti, hogy a kiadó nem szállít olyan feltételekkel a szortimentnek, mint a részletüzletnek, hát az természetes; mert hiszen természetes, hogy a ki ezer példányt leköt egy vállalatból, vagy a mikor két-három részletüzlet-cég kötéseivel lehetővé teszi, hogy a kiadó nagyobb vállalatba menjen bele, hát én azt hiszem, hogy ezeknek aztán más feltételeket szab mint annak, ki még 10 példányt sem köt le, vagy a ki bizományba 7/6 példányt akar 40 vagy 50%-kal ujdonságokból. Semmi esetre sem áll azonban az, hogy ezek a feltételek nem olyanok, hogy azok alapján a vidéki szortiment ne dolgozhassék; bizonyítja ezt legjobban az a tény, hogy néhány vidéki cég igen szép eredményt ér el részletüzletekkel. Mellesleg megjegyzem azt is, hogy a vidéki szortimenter sokkal kevesebb rezsivel dolgozik, mint a budapesti s hogy az ő kockázata is sokkal kisebb nemcsak az által, hogy ő kötések nem igen csinál, hanem azzal is, hogy ő a hely színén lévén, feleinek a hitelképességét jobban is ismeri.

Hogy a részletüzlet utazói törvényes rendszabályokra szorulnak, az is bizonyos; de körülbelül bizonyos az is, hogy ez előbb-utóbb be is fog következni és tessék elhinni, egy méltányos rendszabályozást maguk a részletüzletek is tárt karokkal fogadnak. Az ő legvitálisabb érdekük is, hogy a szoliditás költözzék be a részletüzlet minden részébe, tehát a megrendelések gyűjtésébe is, mert ezzel a könyvvásárlásnak egyik leghathatósabb ágát mentik meg az elzúllástól, másrészt pedig a szolidabb utazónak megélhetést biztosítanak.

*

Az emlékirat a vevőközönségnek adandó engedményekkel is bővebben foglalkozik, pedig erre nézve már meg vannak az egyesület alapszabályainak keretében olyan határozmányok, melyek feleslegessé tesznek minden újabb pontozatot. A baj csak ott van, hogy ezeket a határozmányokat sem a szortiment, sem a kiadó nem tartja be. Az egész rabatt-kérdés olyan természetű, hogy egy kis szolidaritás-, egy kis összetartással, barátsággal, megféréssel sokkal többet érnének el, mint a legradikálisabb rendszabályokkal.

Természetesen a megállapított rabattok be nem tartását is – mint mindent – a szortiment a kiadók kapzsiságának, az egyesület tehetetlenségének a rovására írja, valaminthogy mindennek az átkos kormány az oka. Ez a legkönnyebb módja az ügyek elintézésének, hogy aztán használ-e ezzel az állítással valaki valakinek, az más kérdés. Az én nézetem, hogy a rabatt-kérdés gyökeres megoldása sem az együletünkön, sem a kiadón nem mulik; de útjában állanak

e kérdés megoldásában nemcsak a viszonyok, a versengés, sajnos, kíméletlen versengés, de főleg útját állja ennek maga az örökké panaszkodó szortiment is, mely lehetetlenné tesz minden egyöntetű törekvést.

A kik figyelemmel kísérik egyesületünk választmányi üléseinek jegyzőkönyveit, egy igen markáns példán fognak megakadni, mely végtelenül jellemző a rabattviszonyokra s egyáltalán a vidéki könyvkereskedelemre nézve. Egy makói cég panaszt küld az egyesülethez, hogy ottani kartársa nem akar neki szállítani a nála megjelent térképekből. Az egyesület kérdést intéz az illetőhöz – noha két levelet is írtam neki, hogy tulajdonképpen miért nem szállít – egyik levélre sem kaptunk választ. Ennek természetes következménye az volt, hogy az egyeletből való kizárással fenyegettük – más módja nincs az egyeletnek a megrendszabályozásra – s figyelmeztettük arra, hogy e határozatból kifolyólag egyesületünk intézkedni fog, hogy a kiadók megvonják a könyvárusi rabattal való szállítás kedvezményét. És most jön a legérdekesebb része az odiózus ügynek. Az illető kartársunk, a kit az egyesületből való kizárással fenyegettünk végre levelet ír, melyben indokolja, hogy miért nem szállított versenytársának s beküldi nekünk kartársának egy körlevelét, mint bizonyítékot, eljárásának igazolására. A levélből aztán kiderül, hogy panaszló kartársunk konvenczióink ellenére, *levélben* tíz százalékot ajánlott.

Nem akarok most bővebben kiterjeszkedni arra, micsoda kicsinyes dolgokkal terhelik meg az egyesületet, hogy mennyi levelezést teremtett ez az igazán semmitmondó ügy; de, hogy mégis szóba hoztam, tisztán azért tettem, mert ez a kis ügy Magyarország egyik legnépesebb városában történt s mert ez az alapjában szót sem érdemlő dolog a legjobban világítja meg a magyar könyvkereskedelem helyzetét, s különösen a rabattkérdést.

Nem látom sehol, hogy a vidéki szövetség tárgyalásai alkalmával felmerült volna az a kérdés, s hogy van-e módjában ebben a dologban akár az egyeletnek, akár a kiadónak valamit tennie, vagy hogy csakugyan az az átkos kormány-e az oka minden rossznak, s hogy a szortiment is talán hibás a dolgoknak illetén elfajulásában.

Szó sincs róla, hogy ilyen aggályok felmerültek volna s ez éppen a hiba, még pedig nagyon lényeges hiba, mert ha csak egy kissé körütekintene a szortiment a maga működési körén és elfogulatlanul nézné az ügyeket, lehetetlen, hogy önmagában is sok súlyos hibára ne találna. Első sorban is okvetlenül felmerült volna az a kérdés, vajjon olyanok-e ezek a rabatthatározmányok, melyek a mai viszonyok között betarthatók. És ha gondolkodott volna fölötte, bizonyára rájött volna arra, hogy a mai viszonyok a mostani százalék konvencziók betartását lehetetlenné teszik. Ezért is nem tartja be azokat senki s a jövőben sem fogja betartani sem a kiadó, sem a szortiment, akármilyen büntetések is állapítunk meg azok ellen a kik megszegik az egyesület határozmányait. És ha erre az eredményre eljutott volna a szövetség, akkor bizonyára igyekezett volna olyan határozmányokat statuálni, a melyek betartása lehető, a melyek nem sértik egyik fél érdekeit sem. Megvallom, hogy a mikor a vidéki szövetségről először hallottam, az volt a meggyőződésem, hogy ő éppen ebben az irányban fog munkálkodni és hogy nem így történt, annak kell betudnom, hogy egyoldalulag foglalkoztak a kérdéssel, illetve, hogy tisztán csak a szortimenter szempontjából foglalkoztak a rabattkérdéssel.

Semmi esetre sem szabad azt hinnünk, hogy a kiadó nem a legnagyobb örömmel, nem a legnagyobb készséggel támogatna minden olyan törekvést, mely a rabattkérdés orvoslására, vagy legalább javítására, irányulna; még nagyobb hiba azt hinni, hogy az egyelet is nem járna el a leglelkesebben a bajok orvoslásában; ehhez azonban első sorban magának a szortimentnek a segítségére, támogatására van szüksége.

A helyett, hogy barátságos viszony, egyetértés uralkodnék az egy városban munkálkodó kartársak között, a helyett, hogy egymás mellett, egymás kölcsönös támogatásával igyekeznének mennél nagyobb tért hódítani a könyvnek, valóságos marakodást látunk egymás ellen a legelkeseredettebb, szinte hihetetlenül kicsinyes fegyverekkel küzdve.

A rabattkonvenczió és minden más megállapodás ebben az irányban nem birna fontossággal, ha békesség és szeretet lakoznék tisztelt kartársainkban s ha egyszer azok a makói könyvkereskedők – legyen az kettő, vagy négy – elhatároznák, hogy *rabattot se 5-öt, se tizet egyáltalán nem adnak senkinek, akkor tessék elhinni, egy csapással meg volna oldva a rabattkérdés*. Nemcsak az egyes könyvek eladásánál szünnék meg lassanként a százalékedmény, hanem még az intézeteknek való szállításoknál is javulna a helyzet egy szolidáris, egyöntetű munkálkodásnál.

Hogy mennyire igaz ez, legjobban bizonyítja dr. Schultz lipcsei professornak néhány sora, melyeket Brockhaus idézett a lipcsei kontradiktoris tárgyalások alkalmával:

Mögen sich die Sortimenten nur nicht drücken lassen! Falls wirklich kein Buchhändler am Orte Rabatt gewärth, müssen die Behörden zum Ladenpreis kaufen; dazu bedarf es gar keiner Genehmigung der Ministerien. Egy más helyen a következőket idézi Brockhaus: «Wenn die öffentlichen Anstaltsbibliotheken nur so wenig Rabatt erhalten, das die Geringfügigkeit des Rabatts die Beamten, Professoren, Lehrer, Studenten usw. nicht mehr dazu verlockt, den gleichen Rabatt für sich anzustreben, dann werden die Gefahren für den Gesamten Buchhandel ausgeschlossen sein.»

De mit tehet az egyesület, mit tehetnek a kiadók, mikor az ilyen végtelenül kicsinyes s még áldatlanabb ügyekkel áll szemben. Az egyesületnek nincs módjában gyökeresen eljárni, a mikor még a panaszos is hibás adatokkal fordul a választmányhoz s hogy tegyen igazságot, mikor minden felmerült egyes esetben a differenciáknak kicsinyes torzsalkodás, czivakodás az alapja?

És ha igen tisztelt kartársaim mindezt meggondolják, lehetetlenség, hogy fel ne merüljön előttük az a kérdés, hogy vajjon építheti-e a kiadó vállalkozásait ezekre a szortimenterekre? Lehetetlenségnek tartom, hogy az igazi, hivatásos könyvárus, szortimenter ezeket az urakat könyvkereskedőknek tartsa, a kik tudnák mi a könyv, mi a könyvárus hivatása? Igazat fognak nekem adni, ha azt mondom, hogy ezeknek az uraknak fogalmuk sincs a kiadó munkásságáról? Nekik kávé és só a könyv s összes hivatásuknak azt tartják, hogy eladják a könyvet, ha véletlenül bevetődik hozzájuk valaki és ha véletlenül megvan a keresett könyv.

Bocsánatot kérek ezért a kifakadásért s különösen kérek bocsánatot azoktól a tisztelt kartársaimtól, a kikkel szemben bátran alkalmazhatom, hogy tisztelet és becsület a kivételeknek. Végtelenül sajnós csak az, hogy a kivétel kevés, a nagyobbbrész: az Makó, Pécs stb.

Jól tudom, hogy mindig voltak hivatásos, lelkes kartársaink is a szortimentben, a kik szívéükön viselve a magyar könyvkereskedelem összérdekeit, igyekeztek kiegyenlíteni az ellentéteket, a kik keresték a módokat, bajaink orvoslására. Hiszen lelkes, a mindnyájunk érdekében munkálkodó könyvárusnak valósággal példáját szolgálja *Lévai Mór* ungvári kartársunk, a kinél több egyszerűzetettel, szorgalommal több hivatással és tudással még alig munkálkodott valaki mindnyájunk javáért, kartársaink érdekében. Az ő agilitása teremtette meg a Franke-féle emlékiratot is, az ő agilitása, ha kis időre is, felrázta egyesületünk tagjait, – talán nem nagyítok, ha azt mondom – tespedéséből, de szerény nézetem szerint a hiba az, hogy egyoldalú volt az ő munkássága is, hogy nem ott kereste a hibát, a hol tényleg van *s főleg, hogy az ő lelkes és fárasztó munkásságában nagyon kevés segítő társra akadt*. És különösen fájdalommal tölt el, hogy egészségi állapota is akadályozza őt megkezdett munkájának a folytatásában, mert tudom és meggyőződése, hogy az ő akcióját okvetetlenül siker

koronázta volna, azért mert kölcsönös, alapos tárgyalásaink alapján ő maga is rájött volna, hogy bajainknak a kútforrása nem csak a kiadók, vagy a részletüzlet és antiquárium túlkapásaiban leledzik, hanem jó részben, vagy legalább nagy részben abban is, hogy a kiadó, *a vagyonát és munkásságát fekteti bele a kiadványaiba s miután nem bízhatja csak a szortimenterre, kénytelen igénybe venni minden tényezőnek a segítségét, ha boldogulni akar.*

*

Jól tudom, hogy nem egy kartársam fogja most felvetni azt a kérdést, hogy vajjon ez a néhány példa elég-e arra, hogy ebből következtetéseket vonjak le a mai állapotokra és a ki komolyan gondolkodik a kérdés fölött, az előtt fölmerül az is, hogy vajjon megvannak-e nálunk egy egészségesebb szortiment létesüléséhez a szükséges megélhetési előfeltételek.

Hát én mind a két kérdésnek a felvetését jogosnak, sőt nagyon is méltányosnak találom. Szabadjon a következő válaszokat adnom:

Hogy csak kevés példát hoztam fel, ez nem azt mutatja, hogy többet nem tudnék felhozni, sajnos, az adatok egész halmaza áll rendelkezésemre, de mellőznöm kellett azokat részben azért, mert a legszigorubban kerülni óhajtottam minden olyan argumentumot, mely személyes motivumokat vitt volna bele tanulmányom keretébe. Kerülnöm kellett mindent, a mi személyes polémiákra adhatna okot. Én a néhány felsorolt példával csak dokumentálni óhajtottam viszonyainkat s erre a célra azt hiszem elég az idézett néhány eset. Vagy fejtegessem-e azt bővebben, hogy az antiquarius termelése épp úgy helyet talál a legtöbb szortiment-polczon és kirakatban, mint az erre hivatott kiadóké, vagy kell-e több példát felhoznom annak a bizonyítására, hogy az egy városban munkálkodó szortimenterek a legkritább esetben élnek barátságos viszonyban egymással. A mi pedig a másik kérdést illeti, hogy megvannak-e nálunk a megélhetési előfeltételek? Elfogult volnék, ha azt mondanám, hogy megvannak. Nagyon jól tudom, hogy valami fényes viszonyok nálunk nem lehetnek, nem pedig azért, mert nagyon kicsinyek vagyunk, ez alatt azt értem, hogy noha aránylag nálunk sokat olvasnak, sok könyvet vásárolnak, kevesen vagyunk ahhoz, hogy egy egy erőteljes szortiment fejlődhessék.

Azt azonban föltétlenül állítom, hogy mindenesetre sokkal kedvezőbbek lehetnének az állapotok, ha a szortiment munkássága együttes, szolidáris alapon nyugodnék, s ha a szortimentben megvolna az az alap, az a komolyság, az a tudásvágy, az a lelkes szeretet, a mely nélkül csak tört szárnyakkal munkálkodhatunk, a mely nélkül lehetetlen egy egészségesebb fejlődés. A vidéki szortiment sajnos, nagy részben már üzlete létesítése alkalmával a alapját veti meg egy olyan üzletnek, a melynek nagyon kevés kilátása lehet a boldogulhatáshoz. A legnagyobb részük kevés tőkével s még kevesebb tudással indul neki az életnek. A ki figyelemmel kíséri egyesületünk jegyzőkönyveit, annak nem szükséges bővebben indokolnom ezt az állításomat, de nem állhatom meg, hogy a legközelebbi hetekből egy példát ne említsek.

Egy vidéki igen jóhírű könyvkereskedés adódott el. Az utód asszony, a ki nem ért a könyvkereskedelelemhez, az üzletvezető, az új tulajdonos fia pedig *egy esztendeig* tanulta a könyvkereskedés mesterségét. A nélkül, hogy bővebben tárgyalnám ezt az esetet, csak azt a kérdést vetem fel minden komolyan gondolkodó kartársam előtt, – hát meg van itt a boldogulhatáshoz való előfeltétel? Én nem tudom magamnak elképzelni, hogy egy ilyen fiatal ember, a kinek még se tapasztalatai, se elegendő szakképzettsége, fel tudja fogni helyzetének a komolyságát, hogy hivatásával járó kötelességeknek eleget tudjon tenni, még abban az esetben is, ha egyébként megvolna a műveltsége ahhoz, hogy jó könyvárus váljék belőle. Miért nem megy előbb tanulni nagyobb könyvkereskedésekbe, miért nem megy, ha teheti külföldre? Vagy azt hisszük, hogy az önállósítás már elég jogcím arra, hogy jó hivatásos könyvárusok legyünk!

És ezek az állapotok szolgáltatják a mentséget a kiadónak és ez az, a miért sokszor hallgaton kell tűrnünk a kiadónak minden kétségen felüli, gyakori erőszakoskodását és ez az, a

miért ő nem igen nyújt segédkezet a bajok szanálásához. És ez, a nélkül, hogy elfogult volnék, a nélkül, hogy szem elől téveszteném a szortimentereknek mindenesetre súlyos helyzetét, érthető, mert hiszen, ha a kiadó egész vagyonát a kiadványaiba fekteti, nem szabad csodálkoznunk, ha ő értékesíteni akarja őket s ha aztán olyan viszonyok között s úgy értékesíti őket, a hogy tudja. És méltányolnunk kell azt is, ha nem bizza a vagyonát olyan kezekre, a kiknél a hivatás és a tudás is hiányzik ahhoz, hogy bánni tudjon a könyvvvel.

Bajok különben mindenütt vannak, még Németország nagy, hatalmas és kifejlett szortimentjének is megvannak a maga örökös panaszai, – tessék csak a Börsenblatt-ot olvasni, nem is szólva arról, hogy ha az angol, vagy a francia könyvkereskedelmet nézzük, majdnem azt mondhatjuk, hogy ott még rosszabbak az állapotok. Az amerikai viszonyokat csak rövid idővel ezelőtt tárgyaltuk a Corvinában. Itt sincs máskép.

Próbálkoznak is mindenféle rendszerekkel a bajok javításán, – s javul is valamelyest a helyzet, de addig, míg verseny egyáltalán lesz – és ennek kell lenni, mert a szabad verseny alkotója a kereskedelemnek – addig nagyobb vagy kisebb mértékben bajok mindig lesznek, mert élni mindenki akar, s mikor a kenyérről van szó, nem mindig válogatós a versenytársunk. És nálunk is csak a helyzet javulásáról nem pedig a sérelemnek gyökeres orvoslásáról lehet szó és itt idézem a Börsenblatt 1905. évi január 28-án megjelent egyik közleményéből, mely párhuzamot von az angol és német könyvkereskedelem között, a következő sorokat, melyek még fokozottabb mértékben illenek a mi viszonyainkra:

«Was manchem deutschen Sortimentern fehlt, ist kaufmännischer Geist, wofür ich Beweise anführen könnte. Ich bin überzeugt, dass ein deutscher Sortimenter, der seinen Beruf richtig erfasst und völlig beherrscht, dessen unablässiges Streben darauf gerichtet ist, allen berechtigten Anforderungen, die an ihn gestellt werden, zu entsprechen, seine Arbeit mit Erfolg gekrönt sehen wird. Tut er das aber nicht, verliert er seine Zeit mit Klagen über die schlechten Verhältnisse, dann wird er zugrunde gehen, und das mit Recht.» *J. B. Neumaier.*

*

Az emlékirat egyik pontja így szól:¹ «Gondoskodás arról, hogy nem bejegyzett könyvkereskedők könyvek eladásával iparszerűleg nem foglalkozhatnak»; következő pontja pedig: «Intézkedés arra nézve, hogy a vidéki intézetek, hatóságok és könyvtárak ne a minisztériumok útján a központból, hanem a vidéki érdekeltek útján láttassanak el könyvbeli szükségletekkel».

Mindkét kívánság nagyon helyes, aláírja egyesületünk minden tagja, aláírják az összes kiadók és a könyvkereskedelemnek minden faktora örömmel és lelkesedéssel támogatná ebben az irányban a szortimentert. De mit ér az ő támogatásuk, az ő jóakaratak, ha a szortimenter önmaga ellen küzd. Milyen szép, mikor a szövetség határozatképen kimondja:² Összegezve az elhangzott véleményeket, kimondja az alakuló közgyűlés, hogy: «minden vidéki könyvárus, esetleg az egy városban székelő czégek vállvetve kövessenek el saját hatáskörükben kellő utánjárással minden lehető, hogy a hatóságok és intézetek könyvrendeléseit a helyi piacon fennálló czégek kapják meg. Kérjék fel a kereskedelmi kamarákat, hogy támogassák ebbeli mozgalmukban, forduljanak a területükön lévő hatóságok fejeihez, iskolaigazgatókhoz, tanfelügyelők és kerületi főigazgatókhoz, igyekezzenek a vidéki sajtót ügyeiknek megnyerni és ilyen úton védekezni a centralizáció ellen. Ebbéli törekvésükben a szövetség mint erkölcsi testület állandóan támogatni fogja.» De mit ér aztán, ha ezen határozatot első sorban is azok nem respektálják, a kiknek vitális érdekük volna a bajok orvoslása. Mit ér a szövetség által biztosított erkölcsi támogatás, mit ér a sok határozmány, az egyesületi alapszabályok, mit ér a kiadó törekvése,

¹ 1903 pünkösd. Határozmányok 2. és 3. pontja.

² 1903 pünkösd. Határozmányok 3. pontja.

mikor az egy városban székelő cégek sohasem válllvetve, kartársi jóakarattal, egymásért való szolidáris törekvésekkel, hanem gyűlölettel, ellenségeskedéssel, torzsalkodásokkal, kicsinyes boszantásokkal eleve lehetetlenné tesznek minden együttes, egymásért való munkálkodást.

Vagy méltóztatnak talán azt hinni, hogy a kiadó valami nagy gyönyörűséggel szállít a fűszernek iskolakönyveket, vagy azt méltóztatnak talán hinni, hogy a kiadó nem szívesebben tenné lehetetlenné, hogy olyan városban, hol rendes könyvárus, egyleti tag van, elárusító egyáltalán ne kaphasson könyvet? De hát – én istenem – ki az a rendes könyvárus, az-e, ki a könyvet is fűszernek minősíti, mert maga is fűszert árul, vagy az-e, a kinek kötelessége, hivatása a könyvkereskedés mestersége és pántlikának minősíti a könyvet és egyúttal megszegi az egylet határozmányait?

*

Azt mondja az emlékirat nagyon helyesen: «Kivánalmaink részben olyanok, melyek jogosultságukat a mai viszonyok mellett önmagukban rejtik; részben pedig hasonirányú külföldi egyesületeknél áldásosnak bizonyult intézkedések, melyek, mint a forgalom elfogadott alapfeltételei, a külföldi kiadók kiadványai részére hathatós támogatást és védelmet biztosítanak.» Minden irányban helyesnek tartom az emlékiratnak ezt a kívánalmát, csak hogy a külföldi kiadóknak – ezek alatt bizonyosan a német kiadókat érti az emlékirat – egy kifejtett, nagyszabású, nagyműveltségű, a kiadóval szolidáris szortiment áll rendelkezésére. Dr. Lehmann danzigi könyvárus azért mondhatta joggal a lipcsei kontradiktoris tárgyalások alkalmával, hogy: *dass der deutsche Buchhandel in seiner heutigen Art nur dann bestehen kann, wenn das deutsche Sortiment bestehen bleibt; denn grosse Verleger wie in Deutschland gibt es in Frankreich und England ebenso; was aber uns unterscheidet und uns die hervorragende Stellung im Weltbuchhandel sichert, ist allein der Bestand des deutschen Sortiments. (Sehr wahr!)*

Nagy kiadók nekünk is vannak, de szortimentünk nincs, melyre a kiadó vállalatának a terjesztésénél számíthatna.

*

Sok elégedetlenségre és idegeskedésre adott okot a szortimenterek körében a kiadók alkalmi egyesülése, mely első sorban abból a célból alakult, hogy az állam által tervezett és elhatározott elemi népiskolai könyvtárakat felállíthassák. Szó sincs róla, az első perczben, a mikor csak azt nézzük, hogy a kiadók állítják fel az összes könyvtárakat a szortiment teljes mellőzésével, nagy sérelemnek látszik. Épen ezért sok felszólalásra is adott okot s bizonyára ez inspirálta az országos értekezletet, hogy állást foglaljon ebben az ügyben és az 1904. májusban tartott értekezletén a következő határozatot (6. pont) mondta ki: «Egyes nagyobb szállítások eszközzésére a kiadók ne szövetkezzenek oly célból, hogy saját, úgymint idegen kiadványokat az egyezményben elfogadottnál magasabb árengedménnyel szállíthassanak».

De ha közelebbről nézzük ezt a kérdést, ha mélyebben hatolunk bele ennek az egész ügynek a velejébe, kiderül, hogy az egyetlen megoldás, a mely ezeknek a népiskolai könyvtáraknak a felállítását lehetővé tette, az volt: ha a kiadók állítják fel a könyvtárakat, mert csak így vihető keresztül, hogy az egész ügy egyöntetűen és gyökeresen rendeztessék. Abban a perczben, mihelyt a miniszter magukra az iskolákra bizta volna a könyvtárak felállítását, az egész könyvtárügy elposványosodott volna és sem a szortimenter, sem a kiadó nem nyert volna vele, de könyvtár sem létesült volna és maradt volna az a régi állapot: *hogy a legtöbb iskolának könyvtára egyáltalán nem volt, s a hol volt is, azon sem volt áldás.*

Éppen az a körülmény, hogy a kiadók együttesen szervezkedtek, tette lehetővé az egész könyvtárkérdésnek megoldását. Mert a miniszter csak egy személlyel szerződhetett s mert csak a kiadó nyújthatott olyan feltételeket, hogy a pénzügyi rendezést lehetővé tette s ezzel oly kulturális intézménynek vetették meg alapját, mely évtizedekre lesz kihatással nemcsak a

magyar gyermeknevelésre az által, hogy értékes, gondosan megválogatott olvasmányt nyújt a gyermek kezébe, hanem egyúttal a könyvkereskedelemnek is egy állandó könyvvásárló közönséget teremtett, mert hiszen ezek a könyvtárak folyton-folyvást kiegészítésre szorulnak. És ezeket a kiegészítéseket, bővítéseket csak a helyszínén fedezheti majd az iskola, épen úgy, a miként a magyar állam csak egy kézbe adhatta az összes könyvtárak felállítását. És ha a produktivitás szempontjából nézzük is a dolgot, akkor is arra az eredményre kell jutnunk, hogy ezt a szállítást nem is vállalhatta más magára, mint a kiadó, épen úgy, a miként az állam sem szerződhetett több száz céggel hanem csak eggyel. Állítsunk fel egy kis számítást. Az egyes kiadók az egyesülésnek $33\frac{1}{3}$ -kal szállítják a könyveket. A $33\frac{1}{3}$ -ból fedezi az egyesülés először a rengeteg kötést, mert a könyvek legnagyobb részét egész vászonba kell kötni és pedig gondosan, tartósan. Azután itt van a kezelési költség, raktárhelyiség, a minden egyes könyvtárnak adandó iskolai nyomtatvány, a szállítási költség. Hogy kitelik-e mindez e perzentuációból, azt természetesen csak a végelszámolás megejtésével lehet majd konstatálni; mindenesetre bizonyos azonban, hogy a legjobb esetben is, vagyis ha ki is telik a $33\frac{1}{3}$ -ból, maradni nem igen marad belőle a közösségnek.

A bolti árból egy harmadot tehát már mindenesetre adott a kiadó kiadványai után, mely a közösség útján sem került meg és ha aztán még figyelembe vesszük, hogy a kiadó az általa szállított könyvek árát 6 egymás után következő évi részletben kapja meg, hogy a kamatvesztéssel meghaladja az 50 százalékot, a mit a kiadó nyújtott, a nélkül, hogy az államnak valami engedményt adott volna.

Ha már most a szortimenter helyzetét nézzük s vegyük azt a *legkedvezőbb*, de úgyszólván kizárt esetet, hogy a kiadók a könyvtárak számára elfogadott kiadványokat 50%-kal szállítanák a szortimenternek, – a szortimenternek a legjobb esetben sem maradna semmi.

Fejtegessem-e ezek után még bővebben, hogy mért nem szállíthatta a szortimenter ezeket a könyvtárakat? Kell-e magyaráznom, hogy a kiadó ha a legszivesebben engedte volna is át ezt a teret a szortimentnek el kellett állnia ettől a szándékától, mert veszélyeztetve látta egy nagyszabású, kulturális célokkal telített tervezetet, mert hiszen a mit talán a szortiment nem is tud – ezeknek a könyvtáraknak miként történendő felállítása és finanziaális rendezése is a kiadók ideája volt.

Jól tudom, hogy az állami elemi iskolai könyvtárkérdés már túlhaladott stádium, de szükségesnek tartottam foglalkozni e helyen is ezzel az üggyel, részben azért, mert tudom, hogy a szortiment egy része még most is nagy igazságtalanságnak tartja a kiadónak ezt a ténykedését, másrészt pedig, mert ez a könyvtárkérdés a legfényesebb dokumentuma annak, hogy a kiadó munkásságát nemcsak abból a szempontból szabad bírálni, hogy a szortimenternek van-e abból direkt, vagy indirekt haszna, hanem abból a szempontból is, hogy célszerűbb lett volna-e ezt a könyvtárügyet elejteni csak azért, mert ha csak a kiadók állíthatják össze a könyvtárakat, a szortimentnek abból egyelőre direkte haszna nincs.

Még más okom is volt bővebben foglalkozni ezzel az üggyel. Itt vannak a felekezeti iskolák, községi iskolák. Ezeknek hatalmas példát adott az állam, hogy miként rendezzék ők is az iskolai könyvtárak ügyét s most már csak a szortimenteren múlik, hogy ők is kivegyék a maguk részét ebből a nagy kulturális munkából. Természetesen nagyon megkönnyítenék helyzetüket – úgyszólván ez biztosítaná sikerüket – ha az *egy városban lévő könyvkereskedők* egyöntetűen járnának el; ez az egyöntetűség meg fogja őket védeni minden illetéktelen verseny ellen s célhoz is fognak érni. A nagyobb városok elemi iskolái mind felekezeti vagy községi jellegűek, ha már most az ott működő szortimenterek szervezkednek erre a célra, megkeresik az erre illetékes hatóságokat, bizonyos az, hogy őket bízzák meg a könyvtárak felállításával, *de ha egymás ellen fognak dolgozni, akkor valószínű, hogy a harmadik, vagyis vagy a kiadó vagy az ódondász kapja a megbízást.*

*

Eljutottam fejtegetéseim utolsó fejezetéhez s ha most még egyszer átgondolom azt, a mit leírtam s átfutom ismételve az emlékiratot, melyet a szortiment egyletünk figyelmébe ajánlott s ha szemem elé idézem könyvkereskedelmünk multját, jelenét, hogy valami konkrét indítványt tegyek a jövőre – zavarban vagyok, mert ha feltétlenül elismerem is az Emlékirat intencióinak helyességét, jóhiszeműségét, ha föltétlenül szükségesnek, czélszerűnek tartanám is a könyv és a könyvkereskedelem szempontjából az Emlékirat óhajainak teljesülését, olyan ellentéteket látok, melyek egyelőre úgyszólván lehetetlenné teszik ennek az égető kérdésnek a rendezését. A könyv és az egész könyvkereskedelmünk iránt való őszinte szeretettel fejtegettem a kérdést, kimerítően, részletességgel s bizonyára nem szükséges ismétlésekbe bocsátkoznom, hogy arra az elszomorító konklúzióra jussak.

Valósággal circulus vitiosus állapot a mai, amelyből végtelenül nehéz a kibontakozás, mert hiszen bármely fél részéről is kezdenők meg a megrendszabályozást, okvetlenül ártanánk nemcsak a másik félnek, hanem akadályt gördítenénk a könyv terjesztése elé is. A szortiment legnagyobb panasa az ódondászat ellen irányul. Nem tagadom, hogy ez a panasz nagyon jogosult; tudom, hogy az úgynevezett Bücherschleidereit, könyvharácsolást neki köszönhetjük, de tenni valamit a mi gyökeresen javítaná a dolgokat, alig lehet. Mert feltéve, hogy a kiadók lemondanának az antiquariátus működéséről, ez nem használna semmit. Itt van a részletüzlet, mely sokkal nagyobb mértékben adja az ódondász kezébe a könyvet, mint a kiadó. A részletüzlet ma már úgyszólván éltető eleme az antiquáriusnak; másrészt pedig, abban a pillanatban, mihelyt a kiadó beszünteti az ódondásznak a szállítást, ő maga is a termelők közé fog lépni és pedig sokkal fokozottabb mértékben, mint most. A válasz lehet erre, hogy Eötvös Károly, Herczeg Ferencz, Rákosi Viktor s még sok más író munkáit nem fogják kiadhatni, a Pallas lexikont, Képes világtörténelmet stb.-t nem fogják kiadhatni – de hiszen ezeket úgy sem kapták s részben nem is kapják a kiadóktól s mégis az antiquáriusok kirakatai, jegyzékei tele vannak ezekkel a könyvekkel is. A részletüzlet akarva-nemakarva szállít eleget. És ha mármost azt kérdelem, hogy minek szállít a kiadó a részletüzletnek? A választ erre is bővebben megadtam ebben az írásomban; itt még csak azt jegyzem meg, hogy ha nem kapna a kiadótól, ugyan úgy tenne mint az antiquárius; maga termelne, a mint hogy termel is.

*

Én a mostani állapotokat átmenetinek tartom. Az utolsó 20 esztendő teljesen átalakította a magyar könyvkereskedelmet. Egy óriási küzdelem és harcz volt ez a magyar könyvért. És ha ez a harcz sok rosszat is teremtett, ha vannak súlyos kinövései, ha sokszor veszélyeztették is a magyar könyvkereskedelem jó hírnevét, bizonyos az, hogy óriási lépésekkel vitte előre a könyv kultuszát. Az utolsó húsz év európai színvonalra emelte a magyar könyvkereskedelmet s több könyvet termelt és főleg fogyasztott, mint a mennyi az ezt a 20 esztendőt megelőző 100 esztendőre esik. Hogy már most milyen kiszámíthatatlan befolyással lesz egész kultúránkra művelődésünkre és irodalmunkra, azt bizonyosan nem kell bővebben fejtegetnem.

És ha ezt nézzük – *s tulajdonképpen csak ezt kell nézniünk*, – eltörpülnek mellettük azon kérdések, hogy kik vitték a közönség közé ezt az óriási termelést; annál is inkább, mivel bármilyen módon kerül is a közönség közé a könyv, *bizonyos az, hogy a közvetítő mindig csak könyvkereskedő volt, nevezzük bár szortimenternek, kiadónak, antiquáriusnak, vagy részletüzletnek.*

Ismétlem továbbá, tisztelt kartársaim, hogy ne felejtjük el, hogy a könyvkereskedelem legfontosabb életszerve mindig és mindenütt a kiadó. A könyvkereskedelem lelke a kiadó; az ő vére cirkulál az egész könyvkereskedelem szervezetében. A kiadó a fej, az ő munkásságát viszik szét a könyvkereskedelem többi tényezői. Hogy már most, melyik tényező funkcionál nagyobb erővel, nagyobb intenzivitással, hogy melyik alkalmazkodik inkább a kiadó munkásságához, az tisztán az illetőnek a dolga, abba a kiadónak kevés belészólása lehet.

*

Két nagy munkát lapoztam át e napokban: az egyik a közös, a másik az önálló vámterületről szól. Mindakettő a meggyőző érvek százával megy sorompóba maga igazáért s a laikusnak – a milyen én magam is vagyok e kérdésben – végtelenül nehéz, szinte lehetetlen eligazodni vagy határozott véleményt alkotni ebben a nagy tömkelegben. S mentől behatóbban foglalkozunk vele, annál inkább kell meggyőződnünk róla, hogy tulajdonképpen sötétben tapogatódzunk. De egyik könyv végén néhány sorra bukkantam, melyek egy határozott irányba billentették gondolkodásomat. Idézem ezt a néhány sort azért, mert a mikor a magyar könyvkereskedelem bajaival, keserveivel s főleg a magyar szortimenter helyzetével foglalkozom, a szortimenter eddigi munkásságából bizonyos határokig ugyanazt a tanuságot vonhatjuk le. Ez a pont így szól: «Beszéltünk már arról egy előző fejezetben, hogy tulajdonképpen magyar vállalkozó, magyar művezető és magyar munkás nem igen van. És nem azért nincs, mert nincsen ipar, hanem megfordítva, épen mert fejletlen az ipar, mert mindezek a tényezők hiányoznak. Nem az ipar fejlődése teremté magának feltételeit, hanem épen ezek létrejöttének kell az ipar fejlődését megelőznie. A fejlődés ezen természetes sorrendjét megfordítani nem lehet és erre a védővamos politika sem volna képes.» Bátran alkalmazhatom sok tekintetben ezt a következtetést a magyar szortimenterre is. Nem azért nincs nekünk magyar szortimentünk, mert a kiadó, az antiquár, a bizományi üzlet lehetetlené tette a kifejlődését, de nincs szortimentünk azért, mert nagyobb része sohasem vette komolyan a maga nagy és nemes hivatását, mert és itt ismét hangsúlyozom, hogy tisztelet és becsület a kivételnek – sohasem tudott lépést tartani a kiadó törekvéseivel, még abban az időben sem – a mint ezt más helyen fejtegettem, a mikor még sem részletüzlet, sem a mai értelemben vett antiquárium nem volt.

*

A kérdőjel tehát megmarad továbbra is, de hiszen egy tanulmány szűk keretében ezt a kérdőjelet elenyészteni nem is lehet. Nem is volt ez a célom, csupán arra törekedtem, a mint a soraim elején is mondom, hogy elmondjam s a lehetőséghez képest megvilágítsam könyvkereskedelmünk mai állapotát s helyzetét. Abból indulva ki, hogy az igazi, egészséges haladás föltétlen kelléke az önismeret, legyen bár egyesekről, egyénekről, vagy egyesületekről szó. Nem tudom sikerült-e elérnem a célomat, de talán nem vagyok szerénytelen, ha azt mondom, hogy a ki elfogulatlanul nézi állapotunkat, s komolyabban belemélyedt a mai tarthatatlan állapotok tanulmányozásába, s a ki kutatni kezdte mostani bajaink kútforrását, annak elég alapul fognak szolgálni fejtegetéseim, hogy a kibontakozás irányában gondolkodjék.

Egyébként minden harc a békének a szülője; az én meggyőződésem az, hogy könyvkereskedelmünknek ezt az átmeneti idejét egy egészségesebb alapon álló szolid könyvkereskedelem fogja követni s hogy ebben az új, békés korszakban a könyvkereskedelem mely faktorának jut nagyobb szerep, az tisztán attól fog függni, hogy melyiknek van erre nagyobb hivatottsága s hogy *melyiknek van több létjogosultsága*. Bármiként is fejlődnek azonban a viszonyok, egy feltétlenül bizonyos, hogy a könyvszükséglet, az olvasás utáni vágy folytonosan nagyobbodik, nemcsak azért, mert a magyarság is folytonosan szaporodik, hanem azért is, mert műveltségünk, tudás utáni vágyunk folyton emelkedőben van. Ez a tudat szolgáljon nekünk vigasztalóul, útmutatóul, biztatóul a jövőre nézve, *mert a könyvfogyasztás emelkedésének feltétlen következménye a könyvkereskedelem helyzetének a javulása is.*